

Наєнко Г.М. (Київ, Україна)

Стратегії популяризації в «Люцидаріус» XVII ст.

У статті розглянуто прагматичні та функціонально-стилістичні властивості перекладного трактату «Люцидаріус» XVII ст. як зразка науково-популярного тексту.

Ключові слова: проста мова, науково-популярний текст, «Люцидаріус», комунікативна стратегія.

В статье рассмотрены прагматические и функционально-стилистические свойства переводного трактата «Люцидаріус» XVII в. как образца научно-популярного текста.

Ключевые слова: проста мова, науково-популярний текст, «Люцидаріус», комунікативна стратегія.

The article focuses on the pragmatic and functional-stylistic peculiarities of treatise “Lucidarius” as a scientific-popular text.

Key words: prosta mova, scientific-popular text, “Lucidarius”, communicative strategy.

Сучасна теорія тексту, що оформилася на основі комунікативної за своєю суттю, за висловом Г.Колшанського, лінгвістики тексту, спирається на принципи інтегративного підходу (див., напр.: [1, 47]). Саме тому при вивченні тексту враховуються здобутки і теорії інтертекстуальності (І. Арнольд, О. Баженова, В. Чернявська); діалогічної концепції, семіотичної теорії культури (в українському мовознавстві узагальнені в роботах О.Селіванової); лінгвістики тексту (І. Гальперін, З. Тураєва, Т. Радзівєвська); теорії дискурсу (Н. Арутюнова, В. Борботько, Т. ван Дейк, В. Карасик, О. Кубрякова, Ю. Степанов); сучасної функціональної стилістики (О. Баженова, М. Кожина, М. Котгорова, Н. Данилевська, С. Єрмоленко, Н. Непійвода), когнітивно-дискурсивного аналізу (Ф. Бацевич, В. Дем'янков, О. Кубрякова, Н. Рябцева та ін.). Так, епістемологи констатують: «Постмодерн, активно долаючи детерміністичний образ дійсності, немовби повертається до первісно-синкретичного, надавши йому лиш історичних відтінків і зосередивши увагу на ще нереалізованих потенціях» [2, 35].

Традиційно природничі та медичні тексти відносять до науково-практичного жанру, а вивчення їх має тривалу історію в аспекті становлення тематики перекладної літератури та джерел культурних впливів (О.О. Соболевський, В.М. Перетц), як етнографічних та історичних джерел (О.О. Потебня), як свідчення становлення матеріалістичного та в цілому наукового світогляду (Б. Райков, М. О. Богоявленський, Р. О. Симонов). В українському мовознавстві матеріали природничих пам'яток розглядалися в аспекті історії діалектів та формування української літературної мови XVIII ст. (В.А. Передрієнко), реконструкції окремих підсистем української мови (Р.Кисельов, О.Литвиненко), терміносистем (Г. Дидик-Меуш, Т. Файчук) тощо.

Генетично пам'ятки природничого змісту є різномірними: як правило, це переклади, що засвідчують різні етапи контактів староукраїнської з іншими

мовами: з латинської через чеську «простою» мовою («Люцидар» у публікації Ю.Карського); з польської простою мовою, напр. «Наука w вчасномъ и потребномъ кровѣ пушанню», опублікована І.П.Чепігою; з польської староукраїнською літературною XVIII ст.: «Лѣкарства описаніє», «Практика сіа, или оувѣщеніе pracowитымъ господаремъ», опрацьовані В.А.Передрієнком. Із другої половини XVII ст. поширюються тексти, перекладені в Московській Русі, напр., з польської російським різновидом церковнослов'янської: «Проблемата», «Практика домостроителная» зі збірки XVIII ст. «Наставленія и правила врачебныя для деревенскихъ жителей сочиненныя...»; з німецької російським ізводом церковнослов'янської: «Златы бисерь» – список 1715 р. із колекції Університету Св. Володимира. У XVIII ст., отже, зростає кількість доступних до вивчення редакцій. До оригінальних відносять невеликі за обсягом збірки порад, рецептів, напр., «Лѣкарства отъ фебри» у тій самій збірці XVIII ст. чи почаївський стародрук «Книжиця для господарства» 1788 р.

Як складові та результати тогочасного наукового дискурсу ці тексти ще не аналізувалися. Актуальність роботи зумовлена також потребою цілісного опису динаміки наукової мови XVI-XVIII століть. Врахування досягнень сучасного когнітивного та комунікативного мовознавства дає змогу окреслити найважливіші принципи наукового текстотворення, а розгляд їх смислової структури – виділити найважливіші текстотипи. Метою роботи є представлення смислової структури тексту перекладної пам'ятки «Люцидар» (за публікацією Ю. Карського) у зв'язку з розвитком норм літературної мови першої половини XVII ст.

На кінець середньовіччя головною формою закріплення і трансляції знань була книга (манускрипт, фоліант), в якій мали викладатися основоположні принципи і начала «природи речей». Цей достатньо вагомий фоліант відображав цілісну картину світобудови [10, 88-89].

Науково-популярні виклади з архаїчною зовнішньо-формальною організацією відзначаються енциклопедичним змістом, діалогічною формою із чергуванням запитань-відповідей, простою смисловою побудовою. «Люцидарій» належить до тих творів, що, за влучним зауваженням В.М. Перетца, «послуживши на користь науці, переходять від освічених класів у натовп і стають улюбленими та пильно читаними. Така доля хоча б цілого ряду природничо-наукових творів давнини та середніх віків: відкинуті наукою, що рухається вперед лікарські порадики, травники (зелейники) стають у розряд народних книжок – і те, що багатьом здається тепер дивним марновір'ям, часто має основу саме в цій старій, природничо-науковій літературі» [6, 1]. Інерційний характер таких діалогів зауважував і О.О. Соболевський [8].

Загалом «книжний» характер знань, викладених у трактаті, підкреслено у назві, де вказано: «теперъ 3 Грецакаго На рУски” Языкъ Преложень» (Люцидар, 9) (хоча насправді ця латиномовна енциклопедія, укладена в XII ст. Гонорієм Отенським, спочатку перекладена чеською, потім скопійована з білоруського тексту українцем [2, 43]. У передмові наголошено, що

метою діалогу є розкрити речі, що в книгах приховані, таким чином заявлено герменевтичний метод здобування знань: бо тут оуче(нь) питае(т) ма"стра, аби ему *изьявил* тии речи *котории в книгахъ тихъ скритиши*, що с"уть в н"бї и на зе(м)л"ї и во в"болокахъ и во водахъ (Люцидар, 9).

Редукція маркерів інтертекстуальності поєднується тут із демократичним колом прецедентних текстів. На це вказують відсутність точних назв першоджерел, найбільш узагальнені вказівки: *Пото(м) островъ есть якъ св"дчатъ пога(н)скїе книги* ижъ та(м) ковал"ъ есть тии кую(т) громовии стр"їли, а та(я) гора полна есть о"гню и тихъ коваловъ зовут циклопесъ в томъ о"стров"ъ билъ конюна(р)к"ъ котори" стережетъ пеке(л)нихъ вратъ. *А и(н)шиши книги пов"даю(т)* жеби то м"їли дияволи. бити, и тутъ муча(т)ся д"їши ковал"ъ кую(т) (26).

Первинні латинські тексти (дарма що їх названо святим письмом) проступають у неперекладених термінопозначеннях, що транслітеруються кирилицею та перекладаються:

Учень.

Колко именъ маеть пе(к)ло.

Маистеръ.

Первое *сливется в ни(с)м"ъ ст"омъ. лясу"ъ ме(р)тисъ* то есть ложе см"рти, бо д"їи та(м). тонуть якъ в ложи. второе *слове(т)ся статн"усъ агн"бсъ* то есть озеро в"гне(н)ное. бо д"їи гр"їшнии горать в не(м) (12).

Безоцінні переказування тяжіють до об'єктивно-реферативного вираження змісту первинних текстів, нейтралізації автора : *Так на(м) ни(с)мо ст"ое пов"даеть*, ижъ одного року де(н)ница, б"їжить пре(д) сло(н)цемъ. а другого року за (с)ло(н)нцемъ. гди пре(д) сло(н)це(м)ъ то де(н)ница. а гди за сло(н)цемъ то зв"ранца. (32); ...w той планет"ъ *пов"даю(т) м"рци* ижъ вла(д)неть му(д)ро(с)тною... (32); *Зв"здоче(т)ци пов"даютъ* же м(с)ц"ъ есть такъ я(к) оув(в)есъ св"тъ сей, w(т) мора до мора... (32). Такъ есть. хто якъ оу бога заслужитъ соб"ъ. бо *на(м) ни(с)мо св"д"читъ и озна"муеть. и пов"даеть*. ижъ кажди" ч"ївк"ъ маеть своего Аггла. и злого д"їа (39); ...а *ни(с)мо намъ такъ пов"даеть...* (40).

До самостійно внесених перекладачем покликань Ю.Карський відносить згадку про Іоанна Богослова: през божїе повеленїє, *яко ива(н) богословъ пишетъ в зачал"ъ с"ї.егда м"ртвїи оуслишатъ. гла(с) с"їа б"їя, и услишавши wживутъ* (39); це єдина точна паспортизація цитати.

Засоби зв'язності теж не еліміновані цілком. Зв'язки між мікротемами мають певні показники, що водночас забезпечують «механізм контакту» (Т. Радзівєська): *Юже(м) ти повид"ль* якъ св"тъ со(т)воре(н), *чого ти еше питае(ш) и тоє ти пов"м"ъ* (27); *Юж есми пов"дилъ* я(к) кожда реч"ъ маеть початоць, *пов"ж ми як еше конецъ будетъ* (39); *Юж е(с)ми пов"д"ль* w той зе(м)л"ъ w индии, *пов"ж(ж) ми еше о той зе(м)л"ъ* которая словеса пе(р)сида (23). Саме в актуалізованих ретроспективних маркерах з'являються форми І особи – від імені оповідача: *Юже(м) ти пов"д"ль* же н"б"о wкруглоє як ябл"уко (31); *Пов"дале(м) ти* ижъ кожда зв"зда есть болшая н"їгли м(с)ц"ъ

албо сл(н)це. (35). Вони поєднуються із зверненими назовні доповненнями, що актуалізують присутність слухача: *а то жени розумѣють ижъ имъ немощъ прироженая, гди тя(ж)кими бивають* (38).

Тут простежуємо і характерну для пізнього середньовіччя делімітацію окремих тем, зокрема визначення Божої сутності: *Майстерь. Гд бсѣ не смѣю читати а нѣ мовити, бо про(с)тии люде входятъ в блудѣ. гди глѣбоко речъ слышатъ а не добре розумѣють,* и такъ вѣрити ижъ билъ бгѣ зав(ж)ди и будеть (10). До таких заборонених тем належить і таємниця зачаття та пренатального розвитку дитини: *Речъ тая естъ оу божоѣ тая(м)ници. и не слушная естъ речъ повѣдати. и мовити. бо нѣхто добре не свѣдомъ ани невѣста ани мужъ* (37).

Тема простої мови, вибору зрозумілої мови з'являється при роз'ясненні змісту прецедентів фольклорного характеру: *Оучень. Що то чо(р)нѣть оу мѣѣ. прости люде повѣдаю(т) ижъ каи(н) авеля носить.* (34). Про цю приказку Ю.Карський зауважує, що в чеському першоджерелі її немає, отже внесена власне перекладачем; також: *Акъ то повѣдають и стаеть ижъ видимо ане звѣзди падаю(т), люде повѣдаю(т) ижъ то смокове лѣтають.* (35)...а гди ся ог(н) оберне(т) в повѣтра тогди ог(н) спускаеть часть нѣякую з себе на назъ по(д) звѣзди, *а лode мовя(т) же то звѣзди падаю(т) або зліе духове* (35).

Ю.Карський також відзначив цінність оригінального доповнення від імені перекладача/перепишувача [2, 42] про судний день і нагороду побожним душам: *будутъ мѣти великую честь w(т) бгѣ. а будутъ велми про(с)торѣчнии, и свобо(д)нии* бо вже ся болшь не буду(т) бояти смрѣти, але радостъ вѣчную мѣти буду(т) (42), пор.: а с третього котораго звано Хамъ с того пошли *люде про(с)тии* (17). Це той культурологічний маркер, що оприятноє присутність тексту в староукраїнському просторі.

«Наукове ядро» трактату становлять відомості з гуморальної теорії, суміш із натурфілософських пояснень, космографічних відомостей та власне богословської символіки, носієм знань тут виступають загальнозрозумілі та давно засвоєні терміни. Загальнофілософські виявляють тенденцію до проникнення простомовних: *Юж е(с)ми повѣдалъ w сотворителевѣ повѣ(ж) ми и о сотвореню* (10); але *створеня* того свѣта не було (10); пор: и иншия вся *сотворе(н)ная* (11); зокрема полонізмів /богемізмів : *Троякое прирожене* оуказаль (11); ...в той тмѣ било *живоли* чтири речи (11); нбо естъ *Есть твердостъ* и такъ нбо сотворено...(14); Нбо естъ оустановлено зъ *живіоль* (14). Серед астрологічних вагомою є частка латинізмів: *планета юпѣтеръ* (32), повѣж ми w звѣздѣ *кометѣ* (34).

Назви першоречовин та їх властивостей також зазнають впливу латинської мови: з чотирохъ *матерій* (33); хоча переважно спираються на питомий фонд: *студенаго* прироженя а инии *горачого*, а инии *мокраго*, а инии *сухого* (33); тягнет *влагу* то естъ *мокрос(т) и мглу* (35); *горачос(т)* (36). У цілому праслов'янське походження мають географічна та метеорологічна термінологія *звѣзда* (32), *островъ* (27); Гди *пара* ви'деть з *горъ* в повѣтра, тогди тую пару разбиетъ *вѣтеръ* (35); *градъ* (35), *дощъ*, *снѣгъ*, *дуга* (35); Одно с *озѣръ* албо в *втавко(в) малихъ* (36); *роси* (38);

інколи – давні запозичення: плаваю(т) чрезъ *море* которое словесеться *икьянъ* (23); так само – анатомічна: *дита* починаеть (38); в матери(н)ской *оутробѣ* (38); *жили* (38), *кожа*, при самѣхъ *оустѣхъ* (38); *мозокъ*, *волоси*, *жолудка* (38). Західнослов'янський компонент активно проявляється в географічній – метеорологічній номенклатурі: беруть на себе тѣло w(т) *повѣтра* (14); бѣжить пре(д) *сло(н)цею* (32), *багно* (36); и w(т) мора идетъ *жеро(д)ло* (37).

При цьому функцію дефініції виконують речення із предикатами іменування, що використовуються при поясненні екзотизмів або новітніх, невідомих раніше топонімів, латинських книжних назв: Люде велми злие тии *слонуться тог и матог* (20); се(д)мое *словеться стискъ то есть смутокъ*... (13).

Залишком схоластичних класифікацій є числовий поділ понять, наприклад, структурованим постає ментальний простір: *Мозокъ сотворень на трое роздѣ(н)нии есть, една частка же владнетъ мудро(с)тю, вторая разумомъ, третья поцтиво(с)тю*, а гди ся тии ча(с)тки право стоятъ, тогда члкъ здоровъ (38).

На час перекладу ці елементи науковості (пояснення назви та терміна, класифікація шляхом логічного поділу) втрачають свій статус порівняно зі схоластичною дефініцією із зв'язкою *бути* та забезпечують тексту функції популярного.

Цілком традиційним є й сегментація тексту шляхом перелічування мікротем; тут вживаються порядкові числівники та прислівники: *Первий встровъ ципрусь. втори" встровъ критъ... Пото(м) встровъ четверти"...* (Люцидар, 26); *Поти(м) суть люде плодити"...* *Пото(м) суть люде котори" одну ногу маю(т)...* (21).

Науково-популярний текст Т. Радзівська відносить до аналітичних текстів, які поряд із «фрагментами, що висвітлюють наукову предметну галузь, яка популяризується, включають фрагменти (окремі висловлення, абзаци, субтексти), покликані урізноманітнити й поживити виклад, додати «необлігаторну» інформацію щодо життя вчених, їхніх стосунків, історію певного відкриття» [7, 328].

Специфічність субтексту оцінки полягає в стратегії «очуднення» дійсності: екзотичність – незмінна умова науковості [9, 93]; пор.: «Середньовічне знання і в природі шукає шукає передовсім чуда: об'єктами прискіпливої уваги стануть ті явища, які виходять за рамки природних законів: затемнення, паводки, комети, зрідка спостережувані картини північного сьйва, землетруси, виверження вулканів. Вони служать переконливим свідченням безпосереднього втручання Бога в хід природних речей» [4, 20].

Зразок таких повідомлень – про людей із головами псів, знаних ще з описів мандрівки Марко Поло: *Палцо(в) маю(т) иї оу ногахъ иї: у рукахъ а маю(т) песии голови, вдѣваю(т)ся ко(с)матими скурами котори и-звѣратъ вбдираю(т), а гди хотятъ мовити то скомля(т) як џи, то прото их зовутъ тѣми головами* (21).

До засобів поживалення, крім опису чудес, належать також нечисленні порівняння, застосовані до опису окремих природних об'єктів: Свѣтъ есть прави вкругли" але есть оувесь вблито" морем котори" *плаваеть в морѣ якъ жолтокъ оу яйцѣ* (Люцидар 1, 530). Такі порівняння можуть бути надто архаїчними: так, Вінцент із Бове (помер у 1265 р.) у трактаті «Дзеркало світу» (*Speculum mundi*) пише про те, що земля кругла, так що

людина могла б обійти навколо неї як муха навколо яблука; також порівнює землю з яйцем (зовнішню шкаралупу – з небом, білок – з повітрям, що знаходиться між небом і землею) [4, 104].

Розглянутий як взірць науково-популярного, текст «Люцидаріусу» доповнює загальну тезу про поліфункціональність простої мови як літературної (див., напр.: [5]). Нові знання оформлені у передdefinіцію: переклад із дієсловами називання *слове(т)ся*, *сливется*, *зовут*. Засоби зв'язності та адресованості відзначаються стереотипністю; бідність зображальних засобів компенсується стратегією очуднення.

Реконструкція фрагментів наукового дискурсу середньоукраїнського періоду дозволяє виділити і архаїчні, і новітні тенденції в процесах текстопобудови: архаїчним є власне діалог, підтримуваний у розглянутому періоді шкільною практикою; до перспективних належить включення власне культурологічного компонента, «чужого» первинному тексту: прецедентів фольклорного характеру, зауважень про просторічність (народність) мовлення побожних людей, спорадичність проявів позиції суб'єкта мовлення. Порівняння стратегії науково-популярного тексту з іншими, наприклад, науково-інформативними, належить до подальших перспектив роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Земская Ю.Н.* Теория текста / Ю.Н.Земская, И.Ю. Качесова, Л.М.Комиссарова, Н.В.Панченко, А.А.Чувакин; под ред. А.А.Чувакина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 224 с.;
2. *Карский Е.Ф.* Малорусский Луцидарий по рукописи XVII в. / Е.Ф.Карский. / Варшавские университетские известия. – Варшава, 1905. – № 9. – С. 1 – 57;
3. *Марчук М.Г.* Аксіологічний потенціал наукового знання: поняття, структура, спосіб актуалізації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософ. наук: 09.00.09 / Марчук Михайло Георгійович; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 40 с.;
4. *Марчукова С.М.* Естественнаучные представления в средневековой Европе. / С.М.Марчукова. – СПб.: Европейский Дом, 1999. – 192 с.;
5. *Мозер М.* Зразкова «проста мова» та її синтакса // Мозер М. Причинки до історії української мови / За заг.ред. С.Вакуленка / Міхаель Мозер. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2008. – С. 112-131;
6. *Перетц В.Н.* Материалы къ истории апокрифа и легенды. 1. Къ истории Громника. Введение, славянские и еврейские тексты / В.Н.Перетц – СПб.: Типография Императорской Академіи Наукъ, 1899 – (2) +121 с.;
7. *Радзівєська Т.В.* Мовні зміни, час і соціум у контексті глобалізаційних процесів / Т.В.Радзівєська // Мова і мовознавство в духовному житті суспільства / Відповід. ред.: Т.В.Радзівєська – К.: Вид. Дім Дмитра Бурого, 2007. – С. 310-338;
8. *Соболевский А.И.* Западное влияние на литературу Московской Руси XV – XVII веков / Профессора А.И. Соболевского – С.-Петербургъ: Синодальная Типография, 1899. – 158 с.;
9. *Старостин Б.А.* Биологические знания / Б.А.Старостин // Естественнаучные представления Древней Руси – М.: Наука, 1978. – С. 82-97. – («История науки и техники»);
10. *Степин В.С.* Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция / В.С.Степин. – М: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

Люцидар   Люцдарь. Аѣо Всѣ Речи Сотворейны На нбсехъ И на зе(м)ли. Аѣ

Люцидар 1

теперь 3 Грецкаго На руски" Языкь Преложень. Рокъ Бжїѧ ѧахлс.// Карский Е.Ф. Малорусский Луцидарий по рукописи XVII в. Текст, состав памятника и язык. - Варшава, 1906. – С. 9-42.

Малорусский Луцидарий по рукописи XVII в. // Карский Е.Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам / Е.Ф.Карский – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 518-557.

Ненько Г.Л. (Київ, Україна)

Метафора у творчості Є.Пашковського

У статті аналізується своєрідність метафор у романістиці Є.Пашковського, з'ясовуються їх функції, різновиди, роль у мистецькій палітрі письменника. Особливу увагу приділено постмодерністським метафорам у романі «Щоденний жезл».

Ключові слова: метафора, роман, емотивний, постмодерністський.

В статье анализируется своеобразие метафор в романистике Е.Пашковского, определяются их функции, виды, роль в творческой палитре писателя. Особое внимание уделяется постмодернистским метафорам в романе «Щоденний жезл».

Ключевые слова: метафора, роман, эмотивный, постмодернистский.

The article analyzes the specific features of metaphors in the novels by E.Pashkovsky. Their functions, kinds and role in the creative palette of the writer are determined. Special attention is paid to the postmodernistic metaphors in the novel «Schodenniy gezl».

Key words: metaphor, novel, emotive, postmodernistic.

Метою цієї статті є вивчення наскрізних метафор у романах прозаїка. Досягнення даної мети потребує розв'язання наступних завдань: виявити та розкрити наскрізні метафори у романістиці Є.Пашковського; проаналізувати динаміку творчості письменника з точки зору розгортання масштабних метафор; показати базові та інваріантні метафори; з'ясувати їх функціональне навантаження. Проза Є.Пашковського сповнена роздумами про місце людини у сучасному світі. Її динаміка відтворює процеси формування мистецького світогляду самого письменника, чий погляд й оригінальна стилістика нерідко ініціюють гострі дискусії критиків. Різні аспекти творчості Є.Пашковського аналізували І.Бондар-Терещенко, Т.Гундорова, В.Єшкілев, Н.Зборовська, С.Квіт, А.Колісниченко, М.Павлишин, О.Проценко, Р.Харчук тощо. Метафоричність – це не особлива прикмета стилістики Є.Пашковського, а властивість самого мислення письменника. В усному спонтанному мовленні він так само виразно метафоричний, як і на письмі. Відмінність полягає хіба що у частотності образних словоформ: на письмі їх більше – відчувається свідомою робота над словом, потенціалом його виражальної спроможності. Рідна мова у комплексі її експліцитних та імпліцитних виражальних потужностей для Є.Пашковського – це засіб щоденного індивідуального користування. У будь-якому фрагменті своєї мовної /мовленнєвої діяльності Є.Пашковський залишається цілковито